

## פגישות יוצאות דופן

במחצית השנייה של 1966 פגשתי שלושה אישים, שהשיחות איתם איפשרו לי הצצה נוספת לעולם שכל-כך ביקשתי לחדור אליו ולהבינו. השוני בין השלושה היה רב, שכן כל אחד מבני שיחי היה מקרה חריג בחברה הסובייטית, ובכל זאת המפגשים איתם הרחיבו והעמיקו את הבנתי את המתרחש בברית-המועצות בכלל ובתוך המיעוט היהודי בפרט.

### מבקר הספרות והסופר ארקדי בלינקוב

בוקר אחד התקשר אלי ידידי אייב ברומברג וסיפר בהתרגשות שבארצות-הברית נמצא ארקדי בלינקוב, סופר רוסי צעיר ממוצא יהודי שערק מברית-המועצות. את הידיעה קיבל ברומברג מפרופ' ויקטור ארליך, סובייטולוג מאוניברסיטת ייל, המטפל בבלינקוב ובאשתו. לדברי ארליך, סיפר ברומברג, שבלינקוב מרבה להזגיש את יהדותו ומבקש לפגוש יהודים לשיחה. ברומברג הציע לי להצטרף אליו בביקורו אצל בלינקוב. ביקשתי וקיבלתי אישור משאול, וזאת לאחר שב"נתיב" בדקו ומצאו את שמו של בלינקוב ברשימת חברי איגוד הסופרים הסובייטיים.

וכך, נסעתי עם ברומברג לפגישה עם בלינקוב ואשתו. בבית נמצאו, מלבד בלינקוב ורעייתו, גם דוד בשם המבורג, שבלינקוב "גילה" אותו כאשר הגיע לארצות-הברית. באותו יום הגיע מר המבורג ממיאמי, ולמעשה ראה בפעם הראשונה בחייו את בלינקוב. בבית נמצא גם מתורגמן צעיר אשר הועמד לרשות בני הזוג, שלא היו דוברי אנגלית. כאשר הצגתי את עצמי, התרגש בלינקוב מאד, ואמר שהוא מאד שמח על ההזדמנות לפגוש ישראלי - אמנם חשב מספר פעמים להתקשר עם השגרירות, אך היסס, בשל אי-ידיעת אף אחת מן השפות! אנגלית, עברית או יידיש, ולא רצה לשוחח שיחה טלפונית ראשונה באמצעות מתורגמן.

"אני יהודי" אמר, "ואחד הדברים שהייתי רוצה לעשות בהקדם הוא לבדוק מה ביכולתי לתרום ומה אוכל לעשות. אינני בטוח שאוכל לחיות בישראל, כי אני איש חולה מאוד. אך מנוי וגמור עמי לבקר בקרוב." במהלך השיחה היתה דעתו של בלינקוב נתונה אלי, מלבד למספר תשובות שהשיב לשאלות של ברומברג. מדי פעם נטלה אשתו של בלינקוב, שלא היתה יהודייה, חלק בשיחה. בלינקוב היה אז בן 46, מוסקבאי, בן יחיד להוריו. אביו,

שהיה אז כבן 68, גר במוסקבה. מלבד אביו והורי אשתו, לא נותרו לו קרובי משפחה מיידיים בברית-המועצות. בבואנו היה בלינקוב נרגש מאוד מידיעה טלפונית, שבישרה לו כי כתב יד חשוב, שהשאיר אחריו בברית-המועצות, ניצל והוברח למערב. מדובר היה בספר על הסופר יורי אולשה, ושמו "כניעתו ואובדנו של אינטליגנט סובייטי". בלינקוב סיפר כי הוא זקוק לניתוח לב וייתכן שבקרוב ינותח. גם בעת השיחה נשמ בכבודות והמאמץ אכן ניכר בו. שיחתנו היתה נרגשת ובלינקוב הביע תקווה שניפגש שנית לשיחה מסודרת יותר. להלן הפרטים העיקריים שעליהם למדתי בפגישתי עם בלינקוב: בלינקוב היה בוגר הפקולטה לספרות באוניברסיטת מוסקבה. בשנת 1944 הוא נעצר ונידון לשמונה שנות מאסר בגין שני ספריו הראשונים, אותם הספיק לכתוב עוד בהיותו בן 20. הוא ריצה את עונש המאסר במחנה בצפון קזחסטאן. ("מחנות הריכוז של סטאלין נבדלו ממחנות הריכוז הנאציים בעיקר בכך, שהנאצים מיהרו לחסל את תושבי המחנות, שלא היו נחוצים להם ככוח עבודה המוני. לעומת זאת, במחנות הסובייטיים חוסלו האנשים תוך ניצולם בעבודה קשה עד טיפת כוחם האחרונה." לפני מספר שנים התברר שסולז'ניצין ישב באותו מחנה). בהיותו במחנה הצליח בלינקוב לכתוב ואת כתב ידו קבר באדמה. יהודי, שאת שמו הוא מתכוון לגלות ברבים, הלשין עליו ועונשו הוארך ב-15 שנים נוספות. בשנת 1956 הוא שוחרר יחד עם המון אסירים נוספים וחזר למוסקבה. בריאותו נהרסה, ולמעשה אף פעם לא חזר עוד לאיתנו. הוא לא קיבל חינוך יהודי, אך היה גאה ביהדותו. אביו היה בשנות ה-20 ציוני ואף נענש על כך. בעקשנות ובהתמדה, הצליח בלינקוב "לחדש ולשקם" את מה שזכר מילדותו בעברית וביידיש, ולכן הקשיב לשידורים של קול ישראל. הוא סיפר שידוע לו על צעירים רבים שלומדים עברית. הדבר קשה מאוד, וצריך לחפש דרכים כדי לעזור להם, לא רק על-ידי שידורים, אלא גם באספקת ספרי לימוד מתאימים. מלחמת ששת הימים גרמה לזעזוע אדיר. השידורים, לדעתו, היו הישג עצום, ושימשו כמקור לידיעות ולעידוד. היו לו הצעות ורעיונות ולכן שמח לו ניתן לו לשוחח עם העוסקים בנושא. הוא הביע את רצונו לעשות זאת יחד עם אשתו, שהתמחתה בעריכת שידורים. בלינקוב רצה מאוד להגיע בהקדם לישראל, אך חיכה שיסדר את ענייניו, שכן, לדבריו הוא היה עדיין "תלוי באוויר". ידידיו בוושנינגטון עזרו לו. באותה העת הוא קיבל כבר הצעות להוצאת כתביו, והוצע לו ללמד באוניברסיטת ייל, הצעות שבעינינו עדיין לא קיבל אז החלטה. הוא תיכנן אז, שאם ינותח בספטמבר, הוא יבקר בארץ בחורף, עם החלמתו. ואם, משום מה, יידחה הניתוח, הוא יקדים את ביקורו בארץ. הוא הביע רצון שמכתבו לאיגוד הסופרים יתפרסם בארץ ובעברית, ושקטעים ממנו או כולו ישודרו בקול ישראל. הוא גם היה מוכן לתת ראיון ביוגרפי לכתב עיתון ישראלי. שאלתיו אם יש איזה סיפור קצר שהיה רוצה לפרסם כפרסום ראשון בשפה העברית. בתשובתו אמר, שלאחר הגיעו לארצות-הברית, כתב סיפור קצר בשם "הבריחה". סיפור זה אמור היה להופיע בכתב-העת הרוסי "נובי ז'ורנאל". הוא הביע נכונות שעיתון ישראלי או מו"ל ישראלי יתקשר עם מערכת "נובי ז'ורנאל" כדי לקבוע את הסדרים לתרגום ולפרסום הסיפור בעברית. הוא מצידו, אמר, יודיע ל"נובי ז'ורנאל" על העניין שיש לו בפרסום התרגום העברי בישראל.

בסוף מרס ביקרו בלינקוב ואשתו בפולין, שם היו לו קשרים נרחבים בחוגים

המקורבים לספרות. רבים ממכריו היו "בקו האש". מפולין הם נסעו לצ'כיה, ומשם להונגריה וליוגוסלביה ושבנו למוסקבה. מיד בשובם למוסקבה הוזהרו על-ידי ידידים שמצבם מסוכן, ועליהם להמנע מכל מגע, אפילו מקשר טלפוני עם מכריהם. אחר-כך בעצת אותם ידידים, הם נסעו לטאלין (אסטוניה), שם המתינו במשך שבוע ימים עד שאורגנה בריחתם. "היה זה הלילה הארוך ביותר בחיינו" - סיפר. משיחותיו הראשונות עם אמריקנים, בעיקר עם סובייטולוגים ומומחים, התרשם בלינקוב שאינם מבינים בארצות-הברית את המצב. ייתכן, אמר, שבמערב רק הישראלים קוראים נכון את המפה. בארצות-הברית משתקף המצב דרך משקפים ורודות. קיימת נטייה לחשוב, שהנה אחרי מות סטאלין החל תהליך של ליברליזציה והוא נמשך. והרי אין זה נכון. להיפך, חלה נסיגה שהולכת ומחמירה. המסע החל בשנת 1966, כאשר נפתחו ההכנות לחגיגות לרגל מלאות 50 שנים למהפכת אוקטובר. החגיגות חלפו והלחץ הוחמר. האינטליגנציה הסובייטית, שביכולתה היה להבין את המצב, לא היתה אחידה. היה בה חלק שנהנה מהיתרונות הכלכליים שהעניק המשטר. חברים אלה של האינטליגנציה היו מושחתים מבחינה מוסרית ורעיונית. חלק נרחב ואחר מקרב אנשי האינטליגנציה ראו אמנם את הפגמים החמורים והמביישים בחיי החברה הסובייטית, ובמדיניות הממשלה, אך החזיקו בדעה שהמשטר היה בסדר, והיו רק מנהיגים כושלים והנהגות גרועות. המדיניות, כביכול, היתה אם כל הצרות. אך היתה גם שיכבה דקה של האינטליגנציה הסובייטית, שהבינה, שאם לאחר חמישים שנות מהפכה, מעמיד המשטר בראשו - בזה אחר זה - מנהיגים כסטאלין, מאו-טסה-טונג, נובוטני ואחרים כמו ההנהגה הסובייטית באותם הימים, הרי משהו יסודי במשטר חייב היה להשתנות כדי למנוע אסונות וסבל ממיליוני בני-אדם. היהודים, אמר בלינקוב, היו אחוז גבוה מאוד דווקא בשכבה הזאת.

לשאלת ברומברג על המשפטים, השיב בלינקוב שזו פרשה מסובכת וארוכה. בזמן שבמוסקבה הצליחו קרובים וידידים לגבור על תחבולות ההשתקה ולהביא לפרסום רחב של משפטי גלנסקוב, גינצבורג ואחרים, הרי שבלנינגרד, בקייב ובקיישינייב נערכו המשפטים בסודיות ואך מעט מאוד נודע עליהם. בלנינגרד הואשמה קבוצת אנשים בתכנון התנקשויות במנהיגים, ונידונה לעונשים חמורים. היתה תכנית גרנדיוזית של שיחזור סצינות ממהפכת אוקטובר (יריות "אברורה", הסתערות על ארמון החורף וכו'), בהשתתפות המונים לבושים ומאופרים כמלחים, פועלים וחיילים. לחזיון הזה היו אמורים להגיע חברי הפוליטבירור. התכנית בוטלה לאחר שהתגלה קשר להתנקש במנהיגים. בלנינגרד התקיים גם משפט של קבוצת פאשיסטים רוסים אשר, לדברי בלינקוב, למאסרם התנגד פבלוב, ראש הקומסמול בנימוק שמבחינה אידיאולוגית אינם מזיקים. רק כאשר התברר שחברי הקבוצה רכשו גם אקדחים, החליטו השלטונות שהם עברו את הקו האדום וישומו קץ לעניין. בקייב החלו משפטים נגד אוקראינים צעירים בשנת 1965 ו-1966. כן היו משפטים סודיים בקיישינייב ובוודאי גם במקומות אחרים בערי השדה.

אמרתי לבלנינקוב שמפי תיירים נמסר לנו כי היהודים בלנינגרד נראים נפחדים יותר מאשר במוסקבה. בלינקוב אכן אישר, שהשלטונות בלנינגרד, בקייב ובקיישינייב

הצליחו ליצור אווירה של פחד וחרדה ואילו במוסקבה המצב שונה. שאלתי לדעתו האם בברית-המועצות נראית באופן שכבת מנהיגות צעירה אשר בעלותה לשלטון תביא גם שינויים. בלינקוב ואשתו דיברו בגנות המנהיגות הסובייטית הצעירה בחריפות ובמרירות. אלה הבאים מיד אחרי "הזקנים" גרועים הרבה יותר. שלפין וחבריו, שהם הדור הבא אחרי "סוסלובים", "ברז'נייבים" וקשישים אחרים, גרועים מכמה טעמים. "הזקנים" חסרים היו לפעמים השכלה רחבה ולעיתים נשענו על האינטליגנציה או שנזקקו לה. הצעירים רואים את עצמם משכילים ובזים לאינטליגנציה, ואף שונאים אותה. "הזקנים" ידיהם היו "קשורות" במידה מסוימת באידיאולוגיה והיתה להם יראה מסוימת בפני התנועה הקומוניסטית העולמית. "הצעירים" היו חסרי מעצורים כאלה. תאוות השלטון והמאבק להבטחת עמדות כוח היו הגורמים המכריעים אצלם.

כאשר שאלתי לפשר סילוקו של יגוריצ'ב, אחרי מלחמת ששת הימים, אמר בלינקוב שהוא היה מאנשי שלפין, ומבני דורו, וניסה לנצל את הכשלון המחפיר במזרח התיכון כדי לתקוף את עמדות "הזקנים", אלא שידם של אלה היתה על העליונה ולכן סילקוהו. הבלנינקובים סיפרו, שלא היו להם מגעים בלתי אמצעיים עם ראשי השלטון, אך היתה להם האפשרות לבחון בבהירות את המצב במסגרת אגודת הסופרים, שבה אנשי הדור הצעיר הולכים ותופשים יותר ויותר עמדות, כיורשיהם של הריאקציונרים הקשישים. את הטיפוס הזה, אמרו, למדנו להכיר היטב באגודת הסופרים. לפי תיאוריהם, בברית-המועצות כמעט בכל שטחי החיים התקדמות הצעירים היא אטית ביותר. במערב אירופה ובמידה מסוימת במזרח אירופה, הסופרים והמשוררים הם צעירים בשנות העשרים, ואילו בברית-המועצות הסופרים הצעירים הם בני שלושים. איטית מאוד התקדמות הדור הצעיר בבירוקרטיה המפלגתית, במדע ובכלכלה, כאשר הריאקציה והקונסרבטיזם שולטים בכיפה.

לפגישה השנייה, כעבור כעשרה ימים, הגעתי בגפי. מצאתי אז את שניהם מדוכאים, וכפי שהתברר לי, היו לכך שתי סיבות. הסידורים המעשיים, שנראו תחילה טובים, נעשו פתאום מסובכים ומפוקפקים. אמנם אוניברסיטת ייל היתה מעוניינת שבלנינקוב ילמד ספרות רוסית לסטודנטים הלומדים לתארים גבוהים, אך היות והוא היה חסר תואר אקדמי רשמי, לא יכלו לשלם לו אלא שכר עבודה מוגבל, והיתה אפשרות שהוא יעמוד במצב מגוחך כאשר עבודתו העיקרית תהיה הדרכה ופיקוח על דוקטורנטים, בו בעת שהוא בעצמו יהיה בעמד נמוך מהבחורים הצעירים שעמדו לסיים את לימודי הדוקטורט שלהם. זאת ועוד, הדאיגו אותם קשיים שנתגלעו בהוצאה לאור של שני הספרים שהצליח להבריח מברית-המועצות.

אולם מה שהעכיר עוד יותר את רוחם של בלינקוב ואשתו היה, לטענתם, הסרוב בו נתקלו לשמוע הערכות אמת על המצב בברית-המועצות. בארצות-הברית, טען בלינקוב, יצרו להם האמריקנים תמונה מסולפת על ההתפתחויות והמגמות במשטר הסובייטי, תמונה אשר "נוח" היה לחיות עמה, כי היא עוררה תקווה לגבי סיכויי הידברות, הבנה הדדית ושיתוף פעולה. הוא כבר הספיק להפגש עם עשרות אמריקנים, והיתה לו הרגשה, שהוא עלול להתקל בקיר אטום

של אי-רצון מוחלט לשמוע דברים בלתי נעימים על ברית-המועצות. גם אם היו בידי הוכחות ואסמכתאות, עובדות אשר סתרו את התיאוריות שהופצו על-ידי האמריקאים לא היו רצויות בארצות-הברית, טען בלינקוב, ורבים דברו על לבו שלא יכתוב בחריפות על ברית-המועצות. כאשר ברחו ידעו שנכונים להם קשיים, אך בטחו בדבר אחד, בכך שהם בורחים אל החופש, שמאותו יום והלאה יוכלו לומר את אשר על לבם, את מה שהם חושבים לאמת הצרופה. והנה התברר להם, שברחו מצנזורה ברוטלית ופיקוח אכזר של המנגנון המפלגתי אל מציאות אשר גם בה יש צנזורה. אמנם הצנזורה בארצות הברית היתה שונה, אבל מגמתה היתה לא לפרסם דבר "שירגיז יותר מדי את הסובייטים". ניסיתי להסביר לבלנינקוב שעליו להיות ריאליסט. הקורא המערבי לא קיבל ניסוחים מוגזמים. ניסוח דרמטי היה מזוהה מיד עם שמאל קיצוני או עם ימין קיצוני. הסברתי לו כי אפשר להבין את סגנון מכתבו לאגודת הסופרים, שכן מדובר במסמך ובו זעקה של נפש פצועה, אך ישנה סכנה שאם ימשיך לכתוב באותו נוסח, תודבק לו סטיגמה של שונא עיוור של ברית-המועצות ועריק מר נפש. הזהרתי אותו שניסוח קיצוני יקטין את האפקטיביות של המאבק. הוא דיבר במרירות רבה על המאבק הטרגי והאמיץ של האינטליגנציה הסובייטית, והביע את החשש שהמשטר יוסיף לדכא אותה כנראה בגסות, אם יתברר שגם לעולם החופשי הם גורמים "אי-נוחות". בלינקוב טען שעיקר המאבק, שהדיו מגיעים למערב, אינו למען ליברליזציה אלא נגד חזרה הדרגתית ליסודות הסטאליניזם.

לדבריו, האמת ההיסטורית היא שהאינטליגנציה הסובייטית לא הצליחה במאבק ליותר חופש וליברליזציה. הנהגת המפלגה אחרי הוועידה ה-20 "המטירה" על האינטליגנציה הסובייטית "שפע" של ליברליזציה כביכול ועבר זמן עד אשר נתגלתה האמת במערומיה. השלטון נבהל ממעשה ידיו, והחלה הנסיגה בקצב גובר והולך. הדיכוי החמיר במיוחד החל מ-1960, ולא רק בתחום הספרות והאמנות. בשלוש השנים האחרונות התקיימו משפטים אשר כווננו נגד קבוצות שונות ובעלות אופי שונה: לאומנים (במיוחד באוקראינה ובמולדביה), חוגים דתיים (במיוחד בפטיסטים) וקבוצות ליברליות ואף לאומניות קיצוניות בלנינגרד. משפטים אלה אורגנו ב"יעילות" כמעט סטאליניסטית ולא נשמר בהם שמץ של נוהל משפטי ש"שוקם" אחרי הוועידה ה-20. לא היה בהם ולא כלום מהשמירה על "החוקתיות הסוציאליסטית", שעליה מדברים גבוהה אנשי השלטון, כולל ראש "ק.ג.ב.", אנדרופוב. הדיכוי באגודת הסופרים הוא חמור ביותר והביא כבר לכניעה או חצי כניעה, לא רק של המורדים כי אם גם של המסתייגים. העזרה מהמערב היתה מינימלית או שלא היתה קיימת כלל. צעירים ופחות צעירים הסתכנו והעזו, אך רק מעט ממעשיהם הנועזים שהגנבו למערב שודרו חזרה לברית-המועצות בבי.בי.סי. ובקול אמריקה. והרי שני הכלים האלה יכלו לחולל פלאים בהבאת דבר המעטים הנועזים לאזניהם של מיליונים. בלינקוב חשב שהיה הכרח למצוא דרך לספר ליהודים הסובייטים על עצמם, על מעשיהם של המעטים שמעזים.

כעבור מספר ימים הודיע לי ברומברג שידידנו ג'יימסון, שטיפל בבלנינקוב, רוצה לשוחח איתי. נפגשתי עם ג'יימסון בביתו של ברומברג. את ג'יימסון הכרתי זה זמן רב. בחור חביב, בעל ידע והבנה בכל הנוגע להתפתחויות פנימיות בברית-המועצות

אף פעם לא שאלתיו היכן הוא עובד, אך ברי היה לי שידועים לו פרטים רבים על ההתרחשויות האחרונות, ופעמים גם המציא לי חומר מעניין. מתוך כך הנחתי כי הוא עוסק בעבודת מחקר והערכה באחת הסוכנויות הממשלתיות. ג'יימסון סיפר לי שנפגש עם בלינקוב פעמים מספר, והתרשם שיש ביכולתי להשפיע על בלינקוב בעניין הניתוח שעליו לעבור, שכן בניגוד לדעת רופאיו בבית-החולים MAYO, החליט האיש לדחות את הניתוח בשנה - מה שמסכן את בריאותו. ג'יימסון סיפר לי פרט מעניין. כאשר נרשם בלינקוב בבית-החולים, נדרש למלא פרטים על עצמו. בעשותו כן נעצר לרגע, כאשר צריך היה לענות על סעיף "דת". הוסבר לו שאפשר לרשום "אתאיסט" מבלי לנקוב בדת כלשהי, אך בלינקוב אמר בתוקף שהוא רוצה שירשם כ"יהודי". הוא גם ביקש שיובטח לו אוכל כשר בעת שהותו בבית-החולים לבדיקות.

ג'יימסון חשב כי מוטב היה שבלנינקוב יופיע כאינטליגנט סובייטי ולא רק כיהודי. הוא חשב שהיתה עשויה להיות בכך תרומה חשובה לאינטליגנציה הנאבקת בברית-המועצות. אם ירגיש שמישהו מנסה "לכוון אותו", אין ספק כי יתנגד לכך בתוקף, אמרתי לג'יימסון. דיווחתי לשאול ולצבי על תוכן שיחותי עם בלינקוב ועם ג'יימסון, ואחר כך התפתחה התכתבות ערה בנדון. מן התגובות הראשונות של צבי, שנועץ לא רק עם שאול אלא גם עם שייקה, יקה ויוסף מלר, ניכר היה שעמיתי בתל אביב מתייחסים אל בלינקוב במידה רבה של חשדנות. שאול הציע להיות עמו זהיר, שהרי הוא נמצא בידיהם של שירותי הבטחון האמריקנים. צבי, לעומת זאת, אף הטיל ספק ב"כשרותו" של בלינקוב כעריק ("האומנם באמת עריק?"). הייתי, אמנם, מוכן לגלות הבנה לחשדנותם של חברי, ובכל זאת השתדלתי לשכנע שאין מקום לחשוש. אני מכל מקום, ראיתי בו דמות חיובית. אך מתל אביב לא רק "הזהירו" אותי מפניו, אלא אסרו עלי להמשיך ולהיפגש איתו. ביקשתי עבורו חומר קריאה, אך לא נעניתי. אפילו עיתון בשפה הרוסית שיצא לאור בתל אביב לא שלחו. היתה זאת היתקלות ראשונה שהיתה לי עם צבי ועם שיטת עבודתו שלא יכולתי להסכים לה.

לפרשת בלינקוב היה אפילו, עצוב עד מאוד. בשובי ארצה קראתי שהוא נהרג בנסיבות מיסתוריות בעת שביקר בספרד. לספרד חזרו מהגרים ספרדים וצאצאיהם, מאלה שנתקעו בברית-המועצות בימי מלחמת האזרחים. מדבריו של ג'יימסון הסקתי שהאמריקנים נהגו לראיין מהגרים אלה ולקיים איתם קשרים. הינחתי שבלנינקוב נסע לספרד בהקשר זה, אך כמובן שלא הייתי בטוח בכך. כאבתי את גורלו הטרגי של בלינקוב, שלא מצא את הדרך לשוב ולחיות כיהודי. אולי אם היינו באים לקראתו ומעודדים אותו היה גורלו שונה. מי יודע?

#### האח המסתורי מברית-המועצות

לאחר פגישותי עם בלינקוב קיבלתי ידיעה מיורם על תייר יהודי מברית-המועצות בשם דוד ברנד, המבקר אצל אחותו בניו-יורק. ברנד חיפש חומר על ישראל ולצורך זה התקשר לדיונגאוז, עובד במשרדי ההסתדרות הציונית בניו-יורק.

הוא ביקש לפגוש יהודים שפועלו למען יהודי ברית-המועצות, כדי לעזור להם בעצה ובהדרכה. מכיוון שהתעוררו חששות אצל דיזנגאוז, הוא התקשר מיד ליורם והציע לו לפגוש את ברנד. יורם פנה אלי וכך הגעתי אל ביתו של דיזנגאוז לארוחת-צהריים שאליה הוזמנו גם בני הזוג ברנד.

את דיזנגאוז והזוג ברנד פגשתי על סיפון המעבורת המפליגה ממנהטן לסטייטן איילנד. ברנד היה גבר כבן חמישים בעל מבנה גוף בריא ותווי פנים חתומים, שלא הסגירו את מוצאו היהודי. אשתו מריה, היתה רוסייה טיפוסית. דוד ברנד סיפר, שנולד בטשקנט ולו היה עוד אח ואחות. בילדותו נדדה משפחתו לפרס, לעיר טאבריו, ובשנות ה-30 שבו הוא ואחיו לברית-המועצות. במלחמה שירת רק שנה אחת, בגלל ראייה לקויה, ואילו אחיו נהרג בלנינגרד הנצורה. לדבריו, נשאר גלמוד לאחר שאיבד את הקשר עם אחותו הקטנה, שגדלה וחונכה בפרם. ב-1938 נשא לאשה את מריה שפטונובה, רוסייה נעימת הליכות, נבונה ושקולה, מורה בבית-ספר תיכון. לדבריו, למד גיאוגרפיה כלכלית בבית-ספר צבאי שם לימדו גם שפות זרות. הוא היה עליז ושופע דיבורים. לדבריו, בגיל 50, כאשר היה כבר מסודר יפה מבחינה כלכלית, המשיך לעבוד רק בחצי משרה וביתרת הזמן למד, הפעם במכון פדגוגי במוסקבה, שאף נקב בשמו, מוסד בעל מוניטין בעיקר בשל רמתו הגבוהה בלימודי האנגלית. שנים אחדות למד אנגלית עד אשר הוסמך ללמד שפה זו בבתי-ספר גבוהים. הוא הוסיף וסיפר כי אחותו, שממנה נפרד, כאמור, עוד בילדותו, הגיעה לאחר גלגולים רבים לניו-יורק. שנים מספר לפני כן הצליחה אחותו לאתרו בעזרת קבוצת סטודנטים סובייטים, שפגשה במסגרת עבודתה כמורת דרך בבניין האו"ם בניו-יורק ב-1963. ב-1966 ביקרה אותו אחותו עם בנה במוסקבה. בשובה לניו-יורק שלחה לו הזמנה רשמית לביקור בארצות-הברית, וכעבור חודשיים וחצי קיבלו בני הזוג בלבד אשרת ביקור בארצות-הברית לתקופה של שלושה חודשים. עד כאן סיפורו המתומצת של ברנד. לא רק סיפורו המורכב עורר בי חשדות, גם האנגלית שבפיו היתה "אמריקנית" מאוד, קולחת בקלות ובחופשיות ועשירה בביטויים של שפת יומיום. הוא הירבה לדבר ולהתלוצץ, אך משהו במבטו עורר בי דחייה. מבטו היה קר ועיניו היו אפורות. למען האמת הייתי חשדן כלפיו מלכתחילה, הגם שלא הייתי בטוח בדבר. בינתיים הגענו לביתם של הדיזנגאוזים. ליד השולחן, בעת הסעודה וגם לאחריה, נסבה השיחה על ישראל. רוד סיפר על אהבתו לישראל, שהתעוררה, לדבריו, בשנה האחרונה וגברה במיוחד בימי מלחמת ששת הימים. הוא דיבר על חלומו להגיע לישראל. במוסקבה הוא היה מסודר. הוא לימד, כאמור, אנגלית בבית-ספר תיכון, התגורר בדירה בת שני חדרים, וברשותו היתה מכונת "מוסקביץ'" קטנה וגם דאצ'ה - בית-קייט בכפר. אך הוא חלם על ישראל. אשתו אישרה שלא היה לבעלה עניין אחר בחיים אלא לסיים את חייו בישראל. מאז חודש מאי הוא לא ביקר בתיאטרון כדי שלא להפסיד שידורים מישראל. איכשהו השיג את הספר "אקסודוס" וסיפר את תוכנו לאשתו ולידידיו הקרובים. הם סיפרו שיש להם בן בגיל 29, מתימטיקאי לפי מקצועו, וגם נכד.

הוא הדהים אותי בשפע הפרטים שידע על ישראל. כששאלתיו למקורם סיפר

כי למד רבות מ"אקסודוס", ומשידורי קול ישראל. כשהזכיר ברנד את השידורים, ידע ממש לצטט מתוכם תוך ציון מועדי השידור. אגב, עוד כשנכנסנו לחדר האוכל, הבחין ברנד בתמונה שעל הקיר. "זאת הכנרת", אמר. "לא", הגיב בעל הבית, "זה סתם אגם יפה." שאלתי את ברנד מניין שמע על הכנרת. "קראתי באקסודוס", השיב מיד. פיקפקתי בכך, שהרי אם אכן מוזכר שם האגם בספר, הוא בוודאי נקרא באנגלית "Lake of Galilee", ולא "כנרת".

בני הזוג ברנד הסבירו שלמלחמת ששת הימים היתה גם השפעה רבה על חוגי האינטליגנציה, יהודים ולא יהודים. אחרי מות סטאלין, אמרה מריה, התחזק בקרב חוגי האינטליגנציה האמון במנהיגים החדשים. המסע התעמולתי נגד ישראל, היה למעשה מכה קשה לאשראי שניתן לממשלה ולראשי המפלגה, מפני שהוא התקבל כתעמולת כזב. דיזנגאוס הראה שקופיות שצילם בישראל, ושוב בלטה בקיאותו של ברנד בפרטים. דברי מריה עזרו אמנם להחליש את חשדנותי, אך הערותיו ותגובותיו של דוד ברנד בעת הקרנת השקופיות, הגבירו מחדש את חשדנותי. לאחר הקרנת השקופיות שאל אותי ברנד אם יוכל להסתדר בישראל, אליה הוא מתכוון לעלות. לאחר שהסברתי לו כי ללא ידיעת השפה יתקשה במציאת עבודה, הגיב מיד שהצד החומרי לא מעניין אותו. שאיפתו לחיות בארץ ולהביא גם את אשתו ואת משפחת בנו לישראל. הוא שאל לדעתי, אך אני הסברתי שמדובר בהחלטה גורלית שאין גורם זר יכול ליעץ אודותיה.

ברנד הפליג בתיאור המכתב שבכוונתו לשלוח לשלטונות, שבו יסביר את החלטתו שלא לשוב לברית-המועצות. לאחר שנשאלו לו רק ארבע שנים עד לגיל הפנסיה והוותק שלו בעבודה כבר מעל ל-25 שנים, ברצונו לבלות מספר שנים עם אחותו ולנסוע לראות את ישראל. שאל לדעתי על הרעיון ואני השבתי לו כי השאלה תהיה מה הרושם שיותר מכתבו על השלטונות: האם יחשבוהו לאיש תמים וטיפש או לבוגד ערמומי...

שאלתי את הברנדים האם צעד כזה לא יגרום צרות רבות לאשה, מריה ולבנם. הבעתי את פליאתי על נכונותה להיפרד מבעלה, שלו היא נשואה שלושים שנה. מריה השיבה כי היא מקווה שהוא לא יסע לישראל, אך אם יתעקש, היא לא תעצור בעדו... היא זוכרת את אמה ששכנעה פעם את אביה לא לנסוע, וזה היה סופו...

יעצתי לברנד שלא ימהר לקבל החלטה לפני שישקול היטב כיצד לנהוג. הוא סיפר על כוונתו לערוך טיול בארצות-הברית, אך אליה וקוץ בה: האשרה האמריקנית המוטבעת בדרכונו הגבילה את תנועתם ל-25 ק"מ מניו-יורק. אחותו הגישה בקשה לאפשר לו לערוך טיול באוטובוסים ברחבי ארצות-הברית. אי לכך, סיכם ברנד, נותר לו מספיק זמן למחשבה, אך העלייה לארץ ממש בוערת בעצמותיו.

דיווחתי למשרד בתל-אביב על פרטי השיחה, לרבות את חשדותי ביחס לבקיאותו בפרטים על ישראל. האישיות של ברנד, האנגלית שבפיו, שממש הדהימה אותי, ההסברים בדבר שאיפתו לעלות לישראל, בהחלט הדליקו אצלי נורה אדומה. לא יכולתי להתעלם מן העובדה שאשתו, מריה, הזכירה את השם המדויק



של בית הספר התיכון שבו למדה, ואילו דוד לא עשה כן ולא הזכיר מפורשות היכן למד, אלא הסתפק בהערות כלליות.

בכל זאת, רצייתי לפגוש בו שנית ואף להכיר את אחותו. מן המשרד בארץ הציעו לנקוט באמצעי זהירות. המשרד העריך כי לאיש מסוגו של ברנד היו לבטח קשרים עם גורמי מודיעין בברית-המועצות, שנתנו את "ברכתם" לנסיעתו לארצות-הברית ולהתעניינותו בישראל.

כעבור עשרה ימים נועדנו שנית. נפגשנו לארוחת-ערב בבית אחותו האלמנה, הגברת וינוגרד, אשה מקסימה, אינטליגנטית ורצינית. לארוחת הערב הוזמנו גם דיזנגאוז ורעייתו והזוג רוזובסקי, שהוצגו כציונים ותיקים, דוברי רוסית. בשיחה מסביב לשולחן דובר בעיקר על תכניתו של ברנד לעלות לישראל. הוא התכוון לבקש הארכת הביקור בארצות-הברית. אשתו אמורה היתה לשוב למוסקבה לקראת תחילת שנת הלימודים, ואילו הוא כבר הודיע מראש בבית-ספרו על האפשרות שלא ישוב עם תחילת הלימודים. גם אני וגם שאר האורחים הבענו את החשש לגבי הצרות הצפויות לאשתו בשובה למוסקבה בלעדיו. אחותו היתה מודאגת ביותר ואף העירה לאחיה שאינו זהיר, מפטפט יתר על המידה, ומי יודע אילו צרות ימיט על אשתו ובנו. הגברת וינוגרד אמרה להפתעתי, שאם אחיה יעמוד על רצונו להאריך את שהותו לשלושה חודשים נוספים, היא מעדיפה שלא יעשה זאת מביתה. לא הבנתי את הסיטואציה, וחיפשתי הזדמנות לשוחח איתה ביחידות. אמרתי לה כי מאוד מוזר בעיני שדוד אחיה מדבר בבטחון על כך שלא יגרום קשיים לאשתו אם תשוב למוסקבה והוא יישאר בארצות-הברית. גם בעיניה "הכל" נראה משונה מאוד. יש לה הרושם, אמרה, שאחיה דוד תיכנן את הכל עוד בהיותו במוסקבה.

הסיפור של הגברת וינוגרד על ילדותה בפרס היה שונה במקצת מזה של דוד. אבי המשפחה הגיע לפרס בשליחות מסחרית של ממשלת ברית-המועצות. זמן מה לאחר שובם של הבנים לברית-המועצות, נקרא האב לפתע לשוב למוסקבה, ומאז נעלמו עקבותיו. אמה של הגברת וינוגרד נשארה עם בתה בפרס. האם התחתנה עם פרסי עשיר והילדה חונכה בבית-ספר פרטי משובח. היא גדלה בבית אמיד ונישאה לפרסי עשיר מאוד שנהג לבקר בארצות-הברית לרגל עסקיו. באחד הביקורים בניו-יורק נפטר בעלה, והיא כאלמנה צעירה החליטה להשאר בארצות-הברית. מאוחר יותר נישאה לעורך-דין יהודי מפילדלפיה וילדה לו בן. לאחר מות בעלה השני התגוררה עם הבן בניו-יורק, ותודות לשליטתה בכמה שפות קיבלה עבודה באו"ם. בראשית שנות השישים הדריכה קבוצות סטודנטים סובייטים שביקרו במוסדות האו"ם בניו-יורק. היא העלתה לפני ראש אחת הקבוצות את הבקשה לבדוק האם אחיה שנותרו בברית-המועצות עדיין חיים. היא סיפקה לו את כל הפרטים שהיו ידועים לה אודותם, אך לא ייחסה לכך חשיבות מרובה.

לאחר זמן מה קיבלה במפתיע מכתב ממוסקבה ובו הבשורה: אחיה הגדול, דוד, חי וקיים. במכתב היתה גם כתובתו, וכך התחילה להתכתב עם אחיה, ואף ביקרה אצלו פעמיים במוסקבה. היא ציינה שאת האשרות היתה מקבלת בקלות וזקפה זאת לעובדה שהיא עובדת באו"ם. למען האמת, הספק החל לכרסם בלבה

לאחר ביקורה השני במוסקבה. משהו עורר את חשדה והיא החלה לתהות האם "הכל בסדר". לבקשת דוד שלחה לו הזמנה לבקר עם אשתו בניו-יורק, וכאשר אחרי חודשיים וחצי הגיעו שניהם לניו-יורק, הלכו וגברו ספקותיה. הגברת וינוגרד סיפרה לי שאנשי ה-F.B.I שאלו אותה האם היא בטוחה שדוד הוא אחיה. הפרטים שמסרה לסטודנט יכלו בהחלט להספיק כדי שהק.ג.ב. "יכין" לה אח. איש ה-F.B.I ביקש ממנה לדלות מזכרונה פרטים רבים ככל האפשר על ילדותה, ובשיחות עם אחיה לבדוק האם הפרטים האלה ידועים לו. הגברת וינוגרד לא זכרה פרטים רבים שכן בתקופה שבה שני אחיה עדיין היו בטאביז שבפרס, היתה היא עצמה רכה בשנים, וכל שיכלה לזכור היה כללי למדי לרבות העובדה שאביה פרט על פסנתר. אך כאשר הזכירה כמה פרטים לאחיה, התרשמה שהוא אכן זוכר אותם והיא נרגעה. דוד, סיפרה אחותו, נראה אמנם חזק ובריא, אך הוא סובל מלחץ דם גבוה ובולע כדורים...

הגברת וינוגרד הביעה חשש שהשלטונות האמריקנים לא יאריכו את שהייתו בארצות הברית כדי למנוע אי-נעימות עם הסובייטים. ומצד שני גם אי-אפשר היה שלא לחשוש שמשהו מהפטפוט הלא זהיר של אחיה כבר הגיע לאוזני הנציגים הסובייטים במשלחת הניו-יורקית וגם הם היו עלולים לסרב לבקשה להארכת השהות. "ואם, חס וחלילה, כל הדיבורים של דוד הם הצגה," הוסיפה גברת וינוגרד, "הרי זה עוד יותר חמור..." כאשר נפרדנו שוב חזר דוד על תכניתו לעלות ארצה. האחות, שעמדה לידנו, העירה שאולי היא במקום שלטונות ישראל, היתה מתייחסת אל דוד ברנד בחשדנות. האח, שאישר את דברי אחותו, העיר עוד כי הוא מפחד, שהישראלים תמימים לפעמים בכל הנוגע לברית-המועצות, ולכן לסובייטים אין בעיה בהחזרת סוכנים. משום כך יקבל בהבנה את רצון הישראלים לחקור אותו אם ירצו בכך. נפרדנו, לא לפני שהספקתי להגיד לגברת וינוגרד ביחידות שאתקשר אליה.

כעבור זמן מה טלפנתי לגברת וינוגרד, והודעתי לה שלא אטפל בנסיעת אחיה לישראל, ולא אקיים איתו מגעים. "אני מבינה," אמרה הגברת וינוגרד. "אני חושבת שאתה נוהג בתבונה. אני אסירת תודה לך. מצאתי בכך אדם שיכולתי לדבר איתו גלויות, וזה הקל עלי." היא סיפרה כי דוד ומריה יצאו לטיול באוטובוסים ובשובם יחזרו, כנראה, לברית-המועצות. לא חלף זמן רב וקיבלתי שיחת טלפון מרב ממניא פוליס. הרב שהכיר אותי אישית, סיפר בהתרגשות כי פגש במיניאפוליס זוג מברית-המועצות, שסיפרו על התעוררות לאומית בין יהודים בברית-המועצות, ועל אהדתם הרבה לישראל. הפסקתי את שטף דיבורו של הרב ושאלתי האם נתן לאורח שמות וכתובות של יהודים בברית-המועצות. הרב השיב בחיוב שכן האורח הבטיח כי יעביר אליהם מכתבים וצרכי דת ומזכרות... הזהרתי את הרב שהאורח לא אמין ועלול אף להיות מסוכן. הטלפון ממניא פוליס היה רק הראשון, ובהמשך הגיעו אלי ידיעות נוספות על האורח "המופלא". השיא היה בעת ביקורי הקצר בלוס אנג'לס. הייתי מוזמן לסעודת שבת מסורתית, בסגנון קונסרבטיבי ובאווירה נעימה ביותר. כשליד השולחן ישבו, מלבדי, המארחים ובתם, סטודנטית באוניברסיטה בחוף המזרחי. לפתע

הביעה בעלת הבית צער על שלא הגעתי שבוע קודם. בליל שבת לפני שבוע, סיפרה, היה להם אורח נפלא. עוד לפני שסיימה את דבריה קטעתי אותה ותיארתי לפנייהם את דמותו של האורח הנפלא. בחדר השתררה תדהמה. בשובי לווינגטון מיהרתי לפגוש את מלקולם טון במחמ"ד, וסיפרתי לו על פרשת ברנד. טון כבר ידע די הרבה על "האורח הנפלא", והצטער מאוד לשמוע שהאיש ישוב לברית-המועצות מצוייד בכתובות של יהודים שיש להם קשרים עם יהודים במערב. לדעתו הכתובות שאסף נמצאות כבר בשגרירות הסובייטית. הוא הסכים איתי שאנשי ה-F.B.I לא טיפלו ככל הנראה ביעילות ב"אורח". גם בשיחה עם טון לא הסתיים הסיפור. לאחר שהזוג ברנד עזב את ארצות-הברית, התפרסם בעיתון הווינגטוני "Washington Star" מאמר תחת הכותרת: "ארצות-הברית בעיני תייר מברית-המועצות". על המאמר היה חתום דוד ברנד. ברור שמטרת המאמר היתה לשוות לו דמות של תייר "לגיטימי". את הסיפור עם ברנד פירשתי כמבצע סובייטי מתוחכם מול "נתיב". לא קל היה להעריך את מידת הנזק שיכול היה המבצע לגרום. אך כאשר הרב זקס ממיניאפוליס סיפר לי שבנו נאסר בקייב וגורש מברית-המועצות לאחר חקירה, יכולתי אולי לזקוף זאת לפעילותו של ברנד, אם כי אף פעם לא ניגלתה לנו כל ה אמת כולה.

#### מדען יהודי-סובייטי בלוס אנג'לס

פגישתי השלישית היתה עם קוילס-בורוק. יהודי סובייטי. גיאופיזיקאי במקצועו, שעבד במחקר בלוס אנג'לס. לבקשת שאול אביגור נסעתי למערב ארצות-הברית על-מנת לפוגשו. למכתב הבקשה שלו צירף שאול העתקים של שני מכתבים, האחד מפרופ' פקריס ממכון וייצמן והשני מההיסטוריון פרופ' יהודה סלוצקי, עמיתו של שאול שעבד עמו בעריכת "ספר ההגנה".

פרופ' פקריס שפגש את קוילס-בורוק בכינוסים בינלאומיים של גיאופיזיקאים, קשר עמו קשרים הדוקים למדי. גם במוסקבה, לשם נסע פקריס עם רעייתו, הוא בילה שעות עם קוילס-בורוק ועם רעייתו הרוסיה, שתוארה על-ידו כ"אשה אינטליגנטית ונעימת הליכות". לבני הזוג היתה בת.

פרופ' פקריס סיפר לשאול שבפגישותיהם הראשונות כאשר דיברו על יהדות ועל ישראל, היה קוילס-בורוק מאופק ומסוייג עד מאוד. הוא ציין עם זאת שאביו הקשיש מתעניין ביותר בתרבות יהודית. עם הזמן החל קוילס-בורוק לגלות התעניינות רבה יותר בישראל, ולדעתו של פקריס יחסו לישראל התרכך עם הזמן. פקריס טען שקוילס-בורוק הוא גדול הגיאופיזיקאים הסובייטים, ובעל קשרים רבים עם מדענים יהודים בברית-המועצות. כמדען דגול ובעל שם היתה לו השפעה על מדענים יהודים בכלל. פקריס גם סיפר לשאול שקוילס-בורוק נמצא אז בלוס אנג'לס זה זמן רב, ועסק במחקר עם חשופי המדענים האמריקנים. מכל הטעמים האלה כדאי היה וחשוב לקרבו.

גם מכתבו של יהודה סלוצקי היה מעניין. ב-1965 או ב-1966 ביקר סלוצקי במוסקבה אצל קרוביו. טרם צאתו סיפר לו ההיסטוריון פרופ' בן-ציון דינור, שבקיץ הכיר בארץ מדען יהודי סובייטי, קוילס-בורוק, שהרשים אותו עמוקות. לדינור היה מספר הטלפון של קוילס-בורוק במוסקבה, והוא הציע לסלוצקי ליצור עמו קשר. סלוצקי סיפר במכתבו אלי כי בהגיעו למוסקבה אכן טילפן אליו וקבע איתו מפגש עוד לאותו יום אחר-הצהריים באיצטדיון דינאמו.

"בשעה היעודה הגיע קוילס עם אשתו וחבר, " כתב לי סלוצקי. "נסענו במטרו לאיצטדיון דינאמו, שם נערכה תחרות כדורגל בין ספארטאק מוסקבה לקבוצה אודסאית. במהלך המשחק לא החלפנו דברים בנושא רציני. לאחר המשחק נפרד מאיתנו החבר. קוילס ורעייתו הזמינוני למסעדה סוביטסקאיה (לפנים יאר), מסעדה מפוארת שתקרתה נתמכת בעמודי שיש מסוגננים, תזמורת מנגנת ברקע ומלצרים מהודרים. הרעש היה גדול למדי ובמהלך הארוחה הדשנה יכולנו לשוחח בחופשיות במשך שעות. הם שאלו ואני השבתי. השאלות היו מעמיקות. קוילס היקשה בעניינים פוליטיים: על יחסי ישראל עם מדינות ערב, על ההסתדרות, על עתידה הפוליטי של מדינת ישראל ועוד כהנה. אשתו שאלה על היסטוריה ותרבות. השאלות נשאו לפעמים אופי ציוני-תיאורטי. למשל, האם ראוי לעם היהודי, שנתן כל כך הרבה לתרבות האנושית, לצמצם עצמו במדינה קטנה? השיחה היתה מעניינת וקלחה בשטף. קרוב לחצות יצאנו. לשאלתי מה ברצונו שאמסור לפרופ' דינור, השיב קצרות: 'תמסור לו שאני מודה לו על ששלח אותך אלי'. בכך נסתיימה פגישתנו. " חתם סלוצקי את תיאור פגישתו עם קוילס-בורוק. ביוני 1965, קצת יותר מחודש לפני צאתי לשליחות בווינגטון, הייתי עדיין מרכז משק בכפר בלום. באותו הזמן הסתיים במכון וייצמן ברחובות כנס בינלאומי של גיאופיזיקאים, והמכון אירגן סיור בארץ לקבוצת מדענים, שהיה זה ביקורם הראשון בישראל. הקבוצה הגיעה גם אל בית ההארוחה שלנו בקיבוץ. לפי בקשת מארגני הסיור, התארחו המדענים במשפחות של חברי הקיבוץ לארוחת-ערב. האורחים פוזרו בין המשפחות, ובמיוחד בין חברי קיבוץ שהיו מסוגלים לשוחח עם האורחים בשפתם. בבה ואנוכי לא יכולנו לארח בביתנו, שכן היינו עסוקים בהכנות לנסיעה, ולכן הצטרפתי למשפחה שאצלה התארחו שני מדענים מברית-המועצות. האחד, המבוגר יותר, מדען יהודי בעל שם משונה קצת, קוילס-בורוק, והשני רוסי צעיר יותר, שקשה היה לתהות על קנקנו, ספק אסיסטנט של המדען וספק מפקח על התנהגותו מטעם המוסד הסובייטי המשגיח על "כשרותם" הרעיונית והבטחונית של המדענים הסובייטים. האורח היהודי היה שקט מאוד ומאופק. עמיתו הרוסי הצעיר, לעומת זאת, נהג בחופשיות והרבה לשאול שאלות על הקיבוץ, על הרכב האוכלוסייה, המשק, חיי החברה, חינוך וילדים. הוא גילה עניין רב בכל. קוילס-בורוק אמנם הקשיב בעניין, אך נמנע מלשאול שאלות.

רק למחרת נודע לי שקוילס-בורוק הוא גיאופיזיקאי בעל שם עולמי, אחת הדמויות החשובות בכנסים שבהם מאפשרים לו הסובייטים להשתתף. בבוקר לקחתי את שני האורחים לסיור במשק. לבקשת הרוסי הצעיר ביקרנו בענפי

המשק. במיוחד רצה לראות בעבודה את חברי המשק, שאותם פגש בערב הקודם. גם בזמן הסיור היה הרוסי מלא עניין וסקרנות, ואילו קוילס-בורוק נותר שקט ומאופק. על-פי מבע פניו יכולתי להבחין שחרף שתיקתו גילה בכל עניין רב. בסיור התלוו אלינו עוד שני חברי משק ופעמים אחדות השתדלתי להתקרב לקוילס-בורוק כדי לשאול אותו כמה שאלות ביחידות, אך הרוסי לא הרפה.

אפיזודה זו נשתכחה עד מהרה מזכרוני, ונזכרתי בה כאשר קיבלתי את מכתבו של שאול ואת העתקי המכתבים של פקריס וסלוצקי. בהזדמנות הראשונה יצאתי ללוס אנג'לס. טרם צאתי מווינגסטון טלפנתי לקוילס-בורוק וקבענו להפגש בבית-קפה בתחומי הקמפוס של UCLA, האוניברסיטה הגדולה של לוס אנג'לס. קוילס-בורוק היה הרבה יותר נינוח וחופשי מאשר שלוש שנים קודם לכן בכפר בלום. ובכל זאת נראה לי מהורהר ומתוח. הפעם הירבה לספר על עצמו, על משפחתו ובמיוחד על אביו, יהודי קשיש ספוג תרבות יהודית, המעריץ כאמור את ישראל ומתעניין בה. הוא סיפר לי שלאחר מלחמת ששת הימים גדלה מאוד ההתעניינות בישראל אצל מדענים יהודים בברית-המועצות, שמספרם גדול יחסית בקרב המדענים הסובייטים.

שיחתנו נסבה בעיקר על נושאים יהודיים, על ישראל, אך גם על נושאים כלליים. קוילס-בורוק טען שבברית-המועצות "נאבקות" שתי מגמות. האחת נוטה לליברליזציה של המשטר ושיפור היחסים עם המערב ואילו השנייה, שמרנית, רואה בליברליזציה סכנה למשטר ובמדיניות ה"פיוס" כלפי המערב "האימפריאליסטי" סכנה לבטחון המדינה. קוילס-בורוק לא נלהב מהדיסידנטים. לדעתו הם חיזקו את ידי השמרנים והחלישו את אלה הנוטים לליברליזציה מסוימת. היו בשיחה רגעים שבהם דיבר בהתרגשות, אך מהר מאוד חזר לטון מאופק ול"רציונליזציה" בכל הנוגע לישראל וליהדות... לא יכולתי להשתחרר מהרושם שעולמו של קוילס-בורוק חצוי למעשה. ישנו הצד הגלוי: מדען מצליח, שהמשטר מעניק לו אפשרויות שרק מעטים זוכים להם. נשוי לרוסייה משכילה ואינטליגנטית, ולו בת, רוסייה גם היא, שאביה "במקרה" יהודי. זהו עולמו של קוילס-בורוק. אך ישנו גם הצד העלום, הנסתור - עולמו של אביו. אנשים שחיים בעולם זה, התעורר אצלם יחס נפשי אל היהדות ואל ישראל, והם חיים בתקווה שביום מן הימים יעזבו אולי את המציאות הסובייטית ויגיעו לישראל. לא הייתי בטוח כיצד בדיוק מתייחס קוילס-בורוק ליהודים שאביו מייצגם, האם הוא אוהד את הפעילים היהודים בברית-המועצות? וכיצד הוא מתייחס אל עצמו מבחינת זהותו היהודית?

קיימתי פגישה נוספת עם קוילס-בורוק בביתם של פעילים בקהילה, בני הזוג צ'אטינר, בתקווה שישמרו איתו על קשר. השתעשעתי בתקווה שאולי תשפיע על קוילס-בורוק שהותו בלוס אנג'לס ומגעיו עם יהודים החיים שם, כמו גם עם כמה מדענים ישראלים, וגם עמדו לנגד עיני מילותיו של שאול: "צריך לקרב אותו." לא השתחררתי מן הרושם שמגעיו של קוילס-בורוק עם יהודים, עם ישראל וישראלים בארצות-הברית, יגבירו אולי את אהדתו לישראל ואת קשריו הרגשיים לעם היהודי, אך לא יכריעו את עתידו האישי. עברו חודשים אחדים ושוב נתקבל מכתב משאול שבקשני לחזור ולפגוש את

קוילס-בורוק. שאול כתב לי לאחר ששמע מפרופ' פקריס על פגישותיו עמו בארצות-הברית. פקריס הכיר לקוילס-בורוק אנשי מדע יהודים ואף הפגיש אותו עם אנשי עסקים יהודים בעלי מעמד והשפעה בקהילה. פקריס אפילו לקח אותו, למרבה התמהון, לביקור בחצרו של הרבי מליובביץ'! את הרבי אמנם לא ראו, אך היו בחזרו חסידי חב"ד, ששכנעו את קוילס-בורוק להניח תפילין ולחזור אחריהם על הברכות. קוילס-בורוק אמר היה לסיים את עבודתו בארצות-הברית ולשוב לברית-המועצות, ולכן באה אלי הפנייה של שאול. טילפנתי לקוילס-בורוק והתברר לי שהגעתי אליו ממש ברגע האחרון. נודע לי מפיו שהוא אמר להגיע לווינגטון, לפגישה בשגרירות הסובייטית, ולפיכך קבענו שאמתין לו בשדה-התעופה ואסיע אותו העירה. ואכן פגשתי ברדתו מהמטוס, סעדנו יחד ואחר-כך הסעתני במכונית עד לקרבת השגרירות. הוא היה במצב רוח טוב. סיפרתי לו על העלייה שהחלה להגיע מברית-המועצות וביקשתי את חוות דעתו עליה. לדבריו, מתקבלות על הדעת סיבות אחדות, אך לדבריו קיימת הגזמה רבה בכך שמחפשים בכל תופעה הגיון או מפנה מדיני חשוב.

קוילס-בורוק נתן לי במתנה בקבוק וודקה, אך כשביקשתי לקחת בשביל אביו בקבוק יין ישראלי אמר שלא יהיה לו מקום במזוודה. חשבתי שמדובר בבעיות של מכס, אך קוילס העיר שהוא לוקח עמו חפצים רבים, מהם "חשודים", כולל ספרות, כך שבקבוק יין ישראלי אינו עשוי לגרום לו נזק.

הוא התעניין לדעת על המתרחש בארץ ועל המצב הבטחוני, והיה מודאג מכך שפגש בארצות-הברית רבים שאינם תומכים בישראל, בעיקר באוניברסיטאות. לשאלה אם מדובר בליברלים אלה המשתייכים לחוגי השמאל, ענה בחיוב. הוא סיפר שפגש גם יהודים שהביעו צער על קיומה של ישראל... בגלל הצרות שהתרבו הם כמובן תומכים בעמדתה, אך נראה בעליל כי היו מאושרים יותר אילו הבעיה לא היתה קיימת כלל. הסברתי לו שמדובר במיעוט יהודי מבוטל שאינו אופייני כלל ליהדות אמריקה. עוד סיפר שנכח באסיפת מחאה בלוס אנג'לס נגד רדיפת היהודים בברית-המועצות, ושאל את מארגנה, שבפניו הוצג, לשם מה נערכה ההפגנה? התשובה היתה שאם הדבר לא יעזור הרי גם לא יזיק. קוילס "הסכים עם הגדרה זו, אך מורגש היה שאינו מייחס חשיבות לפעולות אלה. הוא שאל אותי על המתרחש במוסקבה, וכאשר סיפרתי לו את מה שאני שומע בווינגטון מאמריקנים, נראה מהורהר. "זה מדאיג מאוד ששלפין שוב מופיע באופק! הוא ומקורביו אנשים רעים! מה שאני שומע מעיד על מפנה ימינה, הרעת המצב הפנימי" אמר. קוילס הטיל ספק באפשרות שיבקר במערב בקרוב.

לאחר הפגישה בווינגטון לא שמעתי עוד על קוילס-בורוק. לא ידענו אם הק.ג.ב. גרם לו בעיות בגלל התנהגותו "החופשית מדי" בארצות-הברית וגם לא שמענו שהשלטונות פגעו במעמדו. אילו היו פוגעים בו, היתה מתעוררת מהומה רבתי ומדענים אמריקנים חשובים, שלסובייטים היה עניין לשמור איתם על יחסים טובים, היו משמיעים מחאות קולניות. יש לזכור שלקראת סוף השנה ולאורך כל שנת 1970, התרבו הסירובים לדורשי עלייה, גברו הרדיפות של פעילי עלייה

והחלה פרשת מאסרים ומשפטים, לרבות הזרמה של משפטי לנינגרד. על כן כשחזרתי ארצה ולא שמעתי יותר מקוילס-בורוק, עורר בי הדבר פליאה.

### שיחה עם דיפלומט סובייטי

מבין מכרי הסובייטולוגים התיידדתי עם רומן קולקוביץ' מדען-חוקר במוסד למחקר Rand Corporation, מהגדולים והחשובים ולא רק בארצות-הברית. פעמים אחדות אירחנו אותו ואת אשתו בביתנו והחזרנו ביקורי גומלין בביתם. קולקוביץ', יהודי פולני במוצאו, שהתמחה במחקר על הצבא הסובייטי, עבד בווינגטון באחת מזרועות המחקר והביון J.D.A. והיו לו קשרים טובים עם אנשי השגרירות הסובייטית, שנהגו מדי פעם לכנס מומחים סובייטים צבאיים בארצות-הברית. קולקוביץ' הוזמן גם למוסקבה כאורח אקדמיה צבאית, והתקבל שם לדבריו, בכבוד רב.

ערב אחד, כשבאנו לארוחת-ערב בבית קולקוביץ', הופתעתי לפגוש שם דיפלומט צעיר מן השגרירות הסובייטית, אלכסנדר ירסקובסקי שמו. את מרבית הערב בילינו בשיחה בשפה הרוסית. למדתי ממנו ששנים ספורות קודם לכן הוא סיים בית-ספר גבוה לדיפלומטיה ובאותו הזמן כבר נמצא בווינגטון כשנה ומחצה. שטח התמחותו היה בעיות פירוק נשק. בשגרירות הוא עבד כעוזרו של היועץ וורונצוב, מספר שלוש בשגרירות. אשתו של אלכסנדר, ולנטינה, היתה אשה נחמדה וידידותית, רופאת ילדים במקצועה. היא התקשתה לשוחח באנגלית ושמחה מאוד לנהל עם בבה שיחה ברוסית. אחר-כך סיפרה לי בבה שוולנטינה היתה מאוד גלוית לב, כשסיפרה על ההווי של הסגל הדיפלומטי בשגרירות, על ההקפדה על הבדלי הדרגות גם ביחסי היום-יום, המורגשת אצל נשות הדיפלומטים יותר מאשר אצל בעליהן.

אלכסנדר התעניין בעיקר בשאלות הקשורות במערכת היחסים ישראל-ערב. הוא טען שברית-המועצות מעוניינת בהסדר, ושהמשך המצב הנוכחי עלול להביא להתלקחות חדשה, דבר אשר עלול לסכן את שלום העולם. אלכסנדר התפלא מאוד שהישראלים, לפי דבריו, אינם ממהרים להגיע להסדר בהקדם, בשעה שלדעתו הזמן פועל נגדם. הוא טען שעם כל העליונות האיכותית של הישראלים לעומת הערבים, מצב זה לא יימשך לנצח. לבסוף גם הערבים יתקדמו ואז, פסק אלכסנדר, תכריע עליונותם הכמותית. כיצד אין הישראלים מבינים שיכולת העמידה של כמה מיליוני ישראלים מול עשרות רבות של מיליוני ערבים, אינה מובטחת לעד. "עתה", סיכם אלכסנדר, "שוררים תנאים המאפשרים להגיע להסדר ולהתחיל לבנות יחסי שלום לעתיד."

הצגתי לירסקובסקי את העובדה שעד לאותה שעה לא הבחנו בסימן כלשהו או ברמז שברית-המועצות מעוניינת בשלום בינינו לבין מדינות ערב, ולמעשה גם לא פורסם כל מסמך סובייטי רשמי, המדבר על שלום בין ישראל לבין מדינות ערב. הסובייטים השתמשו בביטויים כגון: "פתרון מדיני", "הסדר בדרכי שלום", או במקרה הטוב ביותר "שלום במזרח התיכון" ומשום-מה נמנעו מלדבר במפורש

על שלום בין ישראל לבין שכנותיה. התנהגותה של ברית-המועצות, טענתי, הצביעה על כך שיש לה עניין בהמשך הקונפליקט. אולי אין היא מעוניינת במלחמה מחשש פן תנחיל ישראל מפלה נוספת לערבים, אך כפי הנראה, אין לברית-המועצות עניין בהשכנת שלום בין ישראל לשכנותיה.

בן שיחי, שכמובן לא הסכים עם דברי, הסביר שברית-המועצות לא רוותה נחת רב מהתמיכה בערבים, תמיכה שעולה לה בכספים רבים הדרושים למעשה לצרכיה היא. לטענת הערבים, הוסיף אלכסנדר, ישראל שואפת להתפשטות טריטוריאלית ומאז הקמתה הצליחה שלוש פעמים להגדיל את שטחה! עתה, סיכם אלכסנדר, על ישראל להוכיח שאיננה שואפת להתפשטות...

בזה הסתיים החלק המזרח-תיכוני של השיחה. התרשמתי שאלכסנדר ירסקובסקי התייחס אל השיחה כ"שיחת חובה", משום שבהמשך היה הרבה יותר פתוח ונינוח. מעניין שגם ב"שיחת החובה" דיבר אלכסנדר על ישראל בנימה של הערכה וכבוד. כלומר, יחד עם דברי הביקורת החריפים על המדיניות הישראלית, לא חסך - מחמאות על הישגיה הטכנולוגיים והתרבותיים.

בהמשך שאל אלכסנדר לדעתי על הממשל האמריקני. הוא ביקש לשמוע על האופי של האדמיניסטרציה החדשה, לאן מועדות פני ניכסון במדיניות חוץ ופנים. יותר מפעם העיר שבסגל הדיפלומטי סבורים ששגרירות ישראל מתמצאת טוב מאוד במתרחש בארצות-הברית. שוחחנו על המדיניות הגלובלית של שתי המעצמות. אלכסנדר הדגיש שחשוב להגיע לשיחות פסגה ואסור להסתבך בבירורים טכניים בדרג נמוך יותר, כפי שרוצים האמריקנים, הסבורים שיש להכין את הפסגה במגעים דיפלומטיים רגילים. ביחס לסין, הסכים איתי שסין מהווה סימן שאלה גדול במערכת הכוחות הגלובליים.

מתחום התמחותו סיפר לי אלכסנדר על ההתקדמות בדיונים, בעניין ההצטרפות של מדינות רבות ככל הניתן להסכמים בינלאומיים בדבר הגבלת ההפצה של נשק גרעיני. הוא העיר שהסירוב של ישראל לחתום, מעוררת חשדות במדינות ערב ומכבידה על מציאת הסדר מדיני באזור.

ומעניין לעניין הצגתי לאלכסנדר שורה של שאלות על ברית-המועצות. הוא טען שהפרסומים על תסיסה על סף התמרדות בקרב האינטליגנציה הסובייטית יצרו תמונה מסולפת. הוא אישר שהיו תופעות כאלה, אך הן לא היו אלא תופעות שוליות בחברה הסובייטית. הן לא היו אופייניות לשכבות רחבות של האינטליגנציה. הוא טען שיהיה זה מגוחך להפריז בהשפעה שיש לקומץ קטן מאוד הכופר בדרך שבה בחרה ברית-המועצות. בהקבלה אמר שהנוער האמריקני, הסטודנטים "שהתמרדו" במסד האמריקני, מנו עשרות אם לא מאות אלפים, ואילו בברית-המועצות היה מדובר בעשרות ואולי מקסימום בכמה מאות שמתחו ביקורת על המסד הסובייטי.

ניצלתי את ההזדמנות להסב את תשומת לבו לכך שבארצות-הברית הלכה וגברה הביקורת על היחס של ממשלת ברית-המועצות למיעוט היהודי. הדברים ששמעו האמריקנים על היחס העוין של המשטר הסובייטי ליהודים לא תרמו ליצירת אווירה ציבורית נוחה לשיפור היחסים בין שתי המעצמות. לדבריו,



היה מדובר בביצוע שגוי של גופים שונים במערכת השלטון הסובייטי, ולא במדיניות מכוונת. לדעתו, התקשורת האמריקנית והארגונים היהודים הגזימו בביקורת שלהם ויצרו לברית-המועצות תדמית מעוותת. "דבר אחד ברור", אמר אלכסנדר, "שליהודים אמריקנים יש השפעה גדולה גם על דעת הקהל בארצות-הברית וגם על הממשלה." "לא מצאתי לנכון להכחיש את דבריו.

דיווחתי ארצה על השיחות. כעבור זמן נמסר לי כי המומחה אשר עיין בדו"ח שלי, משוכנע, שאלכסנדר ירסקובסקי הוא איש ה-G.R.U., המינהל המודיעיני הראשי של הצבא הסובייטי, מוסד בעל עוצמה במערך השלטון. קולקוביץ' חשב אחרת. לדעתו אנשי ה-G.R.U. משרתים במסגרת של נספחות צבאית, ואם ברצונם להסתיר את מהות התפקיד, לא יעסיקו אותם בבעיות של פירוק נשק דווקא...היות ולא נפגשתי עוד עם אלכסנדר, לא היה לי עניין לבדוק מי הם שולחיו.